

III

Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

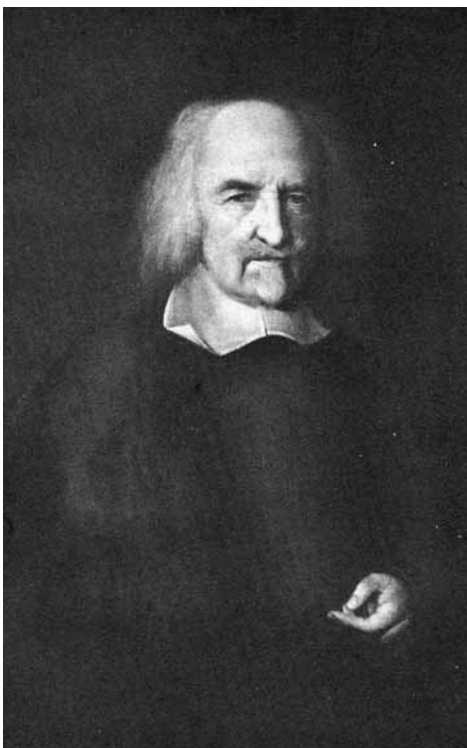
Την εμπειρική φιλοσοφική παράδοση, της οποίας κύριος εισηγητής στα νεότερα χρόνια υπήρξε ο Francis Bacon, συνεχίζουν και συστηματοποιούν κατά τον 17ο αιώνα δύο από τους πιο σημαντικούς φιλοσόφους της περιόδου, ο Thomas Hobbes και ο John Locke. Ο Hobbes ενδιαφέρεται να συγκροτήσει, στη βάση της βακωνικής προοπτικής, μια συνεκτική εικόνα του κόσμου που θα πληροί τις απαιτήσεις μιας έλλογης κατανόησης του πραγματικού. Ενδιαφέρεται να συγκροτήσει μια συνεκτική θεωρία για τον κόσμο, τον άνθρωπο και την κοινωνία στη βάση της εμπειρικής αρχής και του μοντέλου που προσφέρει η μαθηματική γνώση. Στην κατεύθυνση αυτή θα προτείνει μια συστηματική ερμηνεία του πραγματικού στο πλαίσιο του μηχανιστικού υλισμού και μια εξήγηση του πολιτικού φαινομένου στο πλαίσιο της θεωρίας του φυσικού δικαίου. Ο Locke, από τη μεριά του, στρέφει το ενδιαφέρον του, στο πλαίσιο του ευρύτερου επιστημονικού προγράμματος της Βασιλικής Εταιρείας του Λονδίνου, προς τη διερεύνηση των δυνατοτήτων της ανθρώπινης νόησης και την επιστημονική και φιλοσοφική κατανόηση του πραγματικού. Ενδιαφέρεται επίσης και για την κατανόηση του πολιτικού φαινομένου στο πλαίσιο όχι μόνο της θεωρίας του φυσικού δικαίου, αλλά και μιας απόπειρας εκλογίκευσης και δικαιολόγησης των εμπειρικών δεδομένων της πολιτικής πραγματικότητας της εποχής του.

Καρπός του ενδιαφέροντος αυτού, σε ό,τι αφορά τον Hobbes, είναι

το κλασικό του έργο *Λεβιάθαν*, μια πραγματεία για τον κόσμο, τον άνθρωπο και την πολιτική κοινωνία που εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να ασκεί επιρροή. Σε ό,τι αφορά τον Locke, έχουμε ως καρπό των ερευνών του το *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση*, μια καινοτόμο πραγματεία που καθόρισε ως έναν βαθμό τους τρόπους του φιλοσοφείν στα νεότερα χρόνια.

1. Thomas Hobbes (1588-1679)

Ο Thomas Hobbes, ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους του 17ου αιώνα και γενικότερα του νεότερου φιλοσοφικού στοχασμού, γεννήθηκε στη μικρή πόλη του Μάμσμπερι (Γουίλτσερ) της νότιας Αγγλίας, το 1588, από σχετικά φτωχούς γονείς. Η ζωή του καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του 17ου αιώνα και η σκέψη του διαμορφώνεται σε σχέση με τις σημαντικότερες επιτεύξεις του ανθρώπινου πνεύμα-

τος κατά την περίοδο αυτή, αλλά και σε σχέση με τα κρίσιμα κοινωνικά και πολιτικά συμβάντα που διαμόρφωσαν τον νεότερο κόσμο γενικά και το πρόσωπο της Αγγλίας ειδικότερα. Ο αιώνας στον οποίο έζησε ο Hobbes ήταν, όπως είναι γνωστό, ο αιώνας της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, ο αιώνας των θρησκευτικών πολέμων (Τριακονταετής Πόλεμος 1618-1648), ο αιώνας της Αγγλικής Επανάστασης, αλλά και ο αιώνας του Galileo και του Descartes.¹

Ο Hobbes, του οποίου τα πιο σημαντικά έργα δημοσιεύθηκαν κατά τη διάρκεια της

Αγγλικής Επανάστασης, ήδη από τα δεκατέσσερά του χρόνια γνωρίζει με επάρκεια τη λατινική και την ελληνική γλώσσα και πριν ακόμα τελειώσει τις βασικές του σπουδές είναι σε θέση να μεταφράσει από την ελληνική γλώσσα σε λατινικούς ιαμβικούς στίχους τη *Μήδεια* του Ευριπίδη. Μετά το τέλος των βασικών του σπουδών στο Μάμσπερι, ο Hobbes θα εγγραφεί στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης για να παρακολουθήσει ένα πρόγραμμα μαθημάτων που ήταν αφιερωμένο γενικά στις ανθρωπιστικές σπουδές. Όταν, το 1608, τελείωσε τις σπουδές του στην Οξφόρδη, πέρασε στην υπηρεσία του λόρδου William Cavendish, που αργότερα (1618) θα γινόταν κόμης του Ντέβονσερ. Η παραμονή στην Οξφόρδη θα παίξει αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της σκέψης του· θα του δημιουργήσει ένα αίσθημα αποστροφής προς τον αριστοτελισμό και ένα είδος εχθρότητας προς τα θρησκευτικά δόγματα, ιδιαίτερα προς τον καθολικισμό. (Ο Hobbes θα εξαπολύσει αργότερα βίαιες επιθέσεις κατά των πανεπιστημίων, που τα θεωρούσε θερμοκήπια στάσεων, τα οποία δημιούργησε η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία στον Μεσαίωνα για να διαιωνίσει την αμφισβήτηση της κοσμικής εξουσίας.) Εξάλλου η σχέση του με τον Cavendish, ως γραμματέα, οικοδιδασκάλου, οικονομικού εκπροσώπου και γενικού συμβούλου, θα σταθεί ιδιαίτερα κρίσιμη για τον φιλόσοφο.

Πράγματι, η διανοητική εξέλιξη του Hobbes θα συνδεθεί, σε μεγάλο βαθμό, με τη μακρόχρονη υπηρεσία του στον Cavendish. Ο ευγενής αυτός διέθετε μια από τις καλύτερα οργανωμένες και πλούσιες για την εποχή βιβλιοθήκες στην οποία ο Hobbes είχε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει τις έρευνές του· ενώ πρόσφερε τη δυνατότητα στον φιλόσοφο, όντας υπεύθυνος για τη μόρφωση των παιδιών του, να πραγματοποιήσει μια σειρά από ταξίδια στην Ευρώπη (1610-1616, 1629-1630 και 1634-1636) και έτσι να έλθει σε επαφή με το ευρωπαϊκό διανοητικό κλίμα της εποχής. Ο Hobbes είχε τη δυνατότητα, κατά τη διάρκεια των σπουδών του, να συναντηθεί με πολιτικούς και διανοούμενους από όλη την Ευρώπη. Ως το 1636 είχε συναντηθεί με τους πλέον επιφανείς επιστήμονες και φιλοσόφους του καιρού του: Galileo, Gassendi, Mersenne. Ο Hobbes θα συναντηθεί και με τον Descartes, το 1648, λίγο πριν την αναχώρηση του τελευταίου για τη Σουηδία.

Σημαντική, ως προς τη διαμόρφωση της σκέψης του, θα πρέπει να θεωρηθεί και η γνωριμία του (1621-1626) με τον Francis Bacon.

Παρόλο που στα γραπτά του αποφεύγει να αναφερθεί στον Bacon και παρόλο που γενικά εκφραζόταν περιφρονητικά για τα πειράματα της Βασιλικής Εταιρείας του Λονδίνου, που γίνονταν στο πνεύμα της βακωνικής μεθόδου, ο Hobbes φαίνεται να έχει επηρεαστεί σημαντικά από τη σκέψη του Bacon. Η επίδραση του Bacon στον Hobbes αφορά κυρίως την απόρριψη της σχολαστικής αριστοτελικής παράδοσης, την έμφαση στην ανάγκη διαμόρφωσης μιας νέας μεθόδου για τη μελέτη της φύσης και την έμφαση στην πρακτική αξία της γνώσης. Σημαντική επίσης θα πρέπει να θεωρηθεί η επίδραση που άσκησε ο Bacon στις απόψεις του Hobbes για τη γλώσσα και στην αντίληψή του για τη φύση.

Η σχέση του Hobbes με τον Cavendish θα στρέψει, όπως ήταν φυσικό, το ενδιαφέρον του φιλοσόφου προς την πολιτική· και το ενδιαφέρον του αυτό θα εκφραστεί αρχικά με τη μετάφραση του Θουκυδίδη στα αγγλικά, που δημοσιεύθηκε το 1628. Στον πρόλογο της μετάφρασης αυτής ο Hobbes εμφανίζει τον Θουκυδίδη ως υπέρμαχο της μοναρχικής διακυβέρνησης, πιθανόν στην προσπάθειά του να δικαιολογήσει την πολιτική του Καρόλου Α΄ σε σχέση με το Κοινοβούλιο και το ανερχόμενο δημοκρατικό κίνημα.

Το 1629 ο Hobbes θα πραγματοποιήσει το δεύτερο ταξίδι του στην Ευρώπη όπου θα διαβάσει τα *Στοιχεία της γεωμετρίας* του Ευκλείδη, πράγμα που θα παίξει καθοριστικό ρόλο σε ό,τι αφορά τους μεθοδολογικούς του προσανατολισμούς. Όπως θα δούμε, ο Hobbes ξεκινώντας από την αφετηρία που καθόρισε ο Bacon, την εμπειρική επιστημονική μέθοδο, θα αναπτύξει ένα είδος μεταφυσικού αθεϊστικού υλισμού που τελικά θα βασιστεί στη μέθοδο της ανάλυσης και της σύνθεσης που προσέφερε η γεωμετρία. Στο δεύτερο ταξίδι του στην Ευρώπη ο Hobbes θα έρθει σε επαφή με τον Mersenne και τον κύκλο του, που, όπως είναι γνωστό, συμπεριλάμβανε τους φιλοσόφους Descartes και Gassendi. Ενώ στο τρίτο ταξίδι του θα μεταβεί στην Ιταλία για να συναντήσει τον Galileo, το έργο του οποίου *Διάλογος για τα δύο κύρια συστήματα του κόσμου* (1632) αποτέλεσε το θεμελιακό έργο της νεότερης φυσικής. Από τις μαρτυρίες που υπάρχουν προκύπτει πως ο Hobbes γνώριζε το έργο αυτό ήδη από το 1632.²

Ο Hobbes επιστρέφει στην Αγγλία από τα ταξίδια του στην Ευρώπη το 1637 και την περίοδο που θα ακολουθήσει θα επιχειρήσει να

συστηματοποιήσει τη σκέψη του σε ό,τι αφορά τους μεθοδολογικούς και επιστημονικούς του προσανατολισμούς. Οι προσανατολισμοί του αυτοί ωστόσο έχουν εκφραστεί ήδη σε μια μικρή πραγματεία του με τον τίτλο *A Short Treatise on First Principles* (1630), όπου επιχειρεί να δώσει μια εξήγηση της αίσθησης στη γλώσσα μιας γενικής θεωρίας για την κίνηση. Η πραγματεία αυτή θα πρέπει να ιδωθεί, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, στο πλαίσιο της αντίθεσής του προς τα θεολογικά και σχολαστικά δόγματα και σίγουρα στο πνεύμα του Galileo και του Bacon, αλλά και της αρχαίας ατομικής θεωρίας. Είναι προφανές πως οι αφετηρίες του Hobbes βρίσκονται στο υπό διαμόρφωση νέο επιστημονικό και αντισχολαστικό πνεύμα.³

Σε ό,τι αφορά την εξέλιξη και τη διαμόρφωση της σκέψης του Hobbes, η περίοδος 1637-1640 είναι καθοριστικής σημασίας. Την περίοδο αυτή ο Hobbes, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, διαμορφώνει τις γενικές κατευθύνσεις της φιλοσοφίας του. Ο Hobbes ενδιαφέρεται να συγκροτήσει ένα γενικό φιλοσοφικό σύστημα που να αγκαλιάζει το σύνολο του πραγματικού. Στην κατεύθυνση αυτή ο Hobbes θα παράγει έως το τέλος του 1640 δύο σημαντικά χειρόγραφα στα οποία αποτυπώνονται οι σχετικοί προβληματισμοί του. Το όλο φιλοσοφικό σύστημα, όπως το συνέλαβε ο Hobbes, περιλάμβανε τρία κύρια μέρη. Το *πρώτο μέρος* του συστήματος θα αναφερόταν στα σώματα (μεταφυσική και φυσική), θα περιέγραφε τις γενικές αρχές του μεγέθους και της κίνησης και θα πραγματευόταν τη συμπεριφορά των φυσικών σωμάτων. Το *δεύτερο μέρος* του συστήματος θα αναφερόταν στον άνθρωπο (φιλοσοφική ανθρωπολογία) και θα έδειχνε πώς θα μπορούσαν να εξηγηθούν τα αισθήματα, τα αισθητηριακά δεδομένα, οι σκέψεις και οι επιθυμίες με βάση τις ιδιαίτερες εσωτερικές κινήσεις στο ανθρώπινο σώμα, όταν αυτό έρχεται σε επαφή με τα άλλα σώματα. Το *τρίτο μέρος* του συστήματος, που θα αναφερόταν στους πολίτες, θα αποκάλυπτε το κράτος ως ένα τεχνητό σώμα το οποίο συγκροτείται από τις κινήσεις μεταξύ των ανθρώπων.⁴

Σε ό,τι αφορά τα χειρόγραφα που παρήγαγε ο Hobbes, το πρώτο, γραμμένο στη λατινική γλώσσα, που είχε τον τίτλο *Στοιχεία φιλοσοφίας*, δεν διασώθηκε ολόκληρο (διασώθηκε ένα μόνο μέρος από το δεύτερο τμήμα του)· το δεύτερο όμως χειρόγραφο διασώθηκε ολόκληρο και μάλιστα σε αρκετά αντίτυπα. Πρόκειται για μια αγγλική

πραγματεία, η οποία καλύπτει τα δύο τελευταία μέρη του συστήματός του και έχει τον τίτλο *The Elements of Law, Natural and Politic*. Ο Hobbes έγραψε προφανώς το έργο αυτό ως ένα είδος απόκρισης στο γενικότερο κλίμα της περιόδου. Καθώς είναι γνωστό, το 1640 είναι ακριβώς η χρονιά όπου έχουν κιάλας ξεκινήσει οι διαδικασίες της αστικής Αγγλικής Επανάστασης. Το κείμενο αυτό του Hobbes έτυχε μεγάλης ανταπόκρισης ανάμεσα στους φίλους του και, καθώς παρατηρεί ο Richard Tuck, πολλοί θεωρούν το έργο αυτό ως την καλύτερη διατύπωση της φιλοσοφίας του.⁵

Το φθινόπωρο του 1640 ο Hobbes, επειδή ένιωθε ανασφαλής λόγω των απόψεων που είχε διατυπώσει στο παραπάνω έργο του, στο οποίο υποστήριζε το αδιαίρετο της μοναρχίας, αυτοεξορίζεται στο Παρίσι όπου επανασυνδέεται με τον κύκλο του Mersenne και όπου θα γράψει τις «Αντιρρήσεις» του για τους *Μεταφυσικούς στοχασμούς* του Descartes. Στο κείμενό του αυτό ο Hobbes ασκεί κριτική στον γάλλο φιλόσοφο από μια εμπειρική υλιστική προοπτική. Στο Παρίσι, ο Hobbes θα ετοιμάσει μια έκδοση στα λατινικά του τρίτου μέρους των *Στοιχείων της φιλοσοφίας*, την οποία θα δημοσιεύσει στα 1642 με τον τίτλο *Section Three of the Elements of Philosophy: The Citizen (De Cive)*. Στο έργο αυτό ο Hobbes επιχειρούσε να αποδείξει τον κύριο σκοπό και την έκταση της πολιτικής εξουσίας. Το έργο αυτό περιέχει επίσης μια ανάλυση της σχέσης Εκκλησίας και πολιτικής εξουσίας και εκφράζει τους φόβους και την αποστροφή του φιλοσόφου προς τα θρησκευτικά δόγματα που τοποθετούσαν τη θρησκευτική αυθεντία πάνω από την πολιτική εξουσία. Το συγκεκριμένο έργο θα δημοσιευθεί και σε αγγλική μετάφραση, το 1651, με τον τίτλο *Philosophical Rudiments concerning Government and Society*.⁶

Το ενδιαφέρον του Hobbes για τη φυσική φιλοσοφία εκφράζεται γραπτά για πρώτη φορά σε μια μικρή πραγματεία με τον τίτλο *A Minute or First Draught of the Optiques* (1646) και αργότερα έμμεσα αλλά σαφώς στον *Leviathan* (1651). Τη χρονιά που δημοσιεύθηκε ο *Leviathan* ο Hobbes επιστρέφει στην Αγγλία, όπου θα περάσει τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του. Το 1655 ο Hobbes θα δημοσιεύσει τη βασική του πραγματεία πάνω στη φυσική φιλοσοφία με τον τίτλο *Elementorum Philosophiae Sectio Prima: De Corpore* που αργότερα θα μεταφραστεί στα αγγλικά με τον τίτλο *Elements of Philosophy: The*

First Section, Concerning Body (1659). Το 1658 θα δημοσιευθεί στα λατινικά το δεύτερο μέρος του συστήματός του, το *De Homine*, που αναφέρεται σε θέματα φυσικής φιλοσοφίας και φιλοσοφικής ανθρωπολογίας.⁷

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί εδώ πως, σε ό,τι αφορά τη φυσική φιλοσοφία και τη σχέση του Hobbes με τη σκέψη του Descartes, φαίνεται ότι ο Hobbes κατά τη διαμονή του στο Παρίσι στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου μετρίασε κάπως, μέσω της μεγαλύτερης εξοικείωσης με το έργο του γάλλου φιλοσόφου, την κριτική του στάση έναντι του Descartes. Στην πραγματικότητα ο Hobbes δεν θα διστάσει να παρουσιάσει μια υπεράσπιση των απόψεων του Descartes και του Galileo με την ευκαιρία μιας κριτικής του εναντίον του Άγγλου, επίσης εξόριστου στη Γαλλία, Thomas White, ενώ αργότερα θα θεωρήσει τον εαυτό του ως ένα είδος βοηθού (*under-labourer*) του Descartes. Ο τίτλος της κριτικής του Hobbes προς τον White είναι: *Tres Dialogi de Mundo a Thoma Hobbio Malmesburiensis Examinati*.⁸

Ο Hobbes από την επιστροφή του στην Αγγλία και έως τον θάνατό του θα δημοσιεύσει και μια σειρά από άλλες εργασίες του. Ορισμένες από αυτές τις εργασίες που θα πρέπει να μνημονευτούν είναι οι εξής: *A Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Law* (1666), *An Historical Narration concerning Heresy, and the Punishment thereof* (1668) και *Behemoth or, the Long Parliament* (1670). Ακόμη πρέπει να μνημονευτούν η *Αυτοβιογραφία* του (1672) και μια έμμετρη μετάφραση της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας* (1674), καθώς και δύο κείμενά του που έχουν ως θέμα τη σχέση ελευθερίας και αναγκαιότητας ή ελευθερίας της βούλησης και ντετερμινισμού: *On Liberty and Necessity* (1645) και *The Questions concerning Liberty, Necessity and Chance* (1656).⁹

Πριν κλείσουμε την αναφορά μας στη ζωή και το έργο του Hobbes, θα ήταν χρήσιμο να υπογραμμίσουμε και μια άλλη μεγάλη οφειλή του φιλοσόφου στο διανοητικό κλίμα της εποχής του. Είδαμε πως η σκέψη του Hobbes διαμορφώνεται ως προς τους προσανατολισμούς της κάτω από την επιρροή στοχαστών, όπως ο Bacon και ο Descartes, και επιστημόνων, όπως ο Galileo. Ο Hobbes ήταν ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους του 17ου αιώνα, αλλά και ο κατεξοχήν πολιτικός φιλόσοφος της εποχής του. Αν λοιπόν θα ήθελε κανείς να εξε-

τάσει τη σχέση της πολιτικής σκέψης του Hobbes με τον προηγούμενο πολιτικό στοχασμό, τότε θα ήταν αναγκασμένος να αναζητήσει ίσως τον κυριότερο εκφραστή της θεωρίας του φυσικού δικαίου της περιόδου. Πρόκειται για τον ολλανδό νομομαθή και φιλόσοφο Hugo Grotius (1583-1645), του οποίου το έργο *De Jure Belli ac Pacis* (1625) άσκησε μεγάλη επίδραση στους πνευματικούς κύκλους της Ευρώπης. Στο έργο αυτό βρίσκει κανείς πολλά στοιχεία του πολιτικού στοχασμού του Hobbes, κυρίως όμως βρίσκει τη θεωρία για τα φυσικά δικαιώματα και τη φυσική κατάσταση και τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου.¹⁰

Επιστήμη και μεταφυσικός υλισμός

Ο Hobbes φαίνεται να υιοθετεί μια στάση που, σε ό,τι αφορά το έργο του, οδηγεί τις θεωρητικές κατακτήσεις της εποχής του στις ακραίες τους συνέπειες. Καθώς ήδη σημειώσαμε, ο Hobbes, ξεκινώντας από τις διαπιστώσεις του Bacon, θα οδηγηθεί σε μια μορφή αθεϊστικού μεταφυσικού υλισμού που θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό τη διαμόρφωση του ρεύματος του νεότερου υλισμού. Από μια ορισμένη άποψη, ο Hobbes θα μπορούσε να θεωρηθεί ένας τυπικός εκπρόσωπος της νεότερης μηχανιστικής φιλοσοφίας, δηλαδή, του νεότερου μηχανιστικού υλισμού, που αποτελεί και τη μεταφυσική βάση της ανάλυσής του για το πολιτικό φαινόμενο.

Σε ό,τι αφορά τον μεταφυσικό του υλισμό, ο Hobbes, υιοθετώντας πλήρως την εμπειρική κατεύθυνση και την υλιστική υπόθεση, θα επιχειρήσει να δώσει μια συνολική ερμηνεία του πραγματικού, συγκροτώντας έτσι μια μεταφυσική θεώρηση του κόσμου που ωστόσο ανταποκρινόταν στη νέα αντίληψη για το πραγματικό. Για τον ίδιο ο κόσμος θα μπορούσε να εξηγηθεί με βάση τις αρχές της μηχανιστικής αντίληψης, δηλαδή με βάση την ύλη και την κίνηση και την αρχή της αιτιότητας. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε εδώ πως ο Marx, αναφερόμενος στην ιστορία της νεότερης φιλοσοφίας και ιδιαίτερα στον υλισμό των Bacon και Hobbes, εύστοχα θα επισημάνει τα γενικά χαρακτηριστικά της φιλοσοφικής θεώρησης του κόσμου του Hobbes. «Ο υλισμός» τονίζει «στην παραπέρα εξέλιξή του γίνεται μονόπλευρος. Ο Hobbes είναι αυτός που συστηματοποιεί τον υλισμό του Bacon».

Αλλά, συνεχίζει ο Marx, αντί να ακολουθήσει τις αρχές της επιστημονικής μεθόδου του Bacon, η οποία άφηνε ανοικτό το ζήτημα της συγκρότησης μιας θεωρίας για τη σύσταση του κόσμου και της ανθρωπίνης φύσης που θα μπορούσε να στηριχθεί μόνο στην εξέλιξη της επιστήμης, ο Hobbes επιχείρησε να συγκροτήσει ένα σύστημα μεταφυσικών αρχών που θα εξηγούσε ολοκληρωτικά το σύνολο του πραγματικού. Για τον Marx, με τον Hobbes «η γνώση που βασίζεται πάνω στις αισθήσεις χάνει την ποιητική της ανθοφορία, μετατρέπεται σε αφηρημένη εμπειρία του γεωμέτρη. Η φυσική κίνηση θυσιάζεται στη μηχανική ή στη μαθηματική κίνηση· η γεωμετρία αναγορεύεται σε βασίστσα των επιστημών». Με δυο λόγια, ο υλισμός του Hobbes γίνεται, κατά τον Marx, αφηρημένος, θεωρησιακός, μεταφυσικός υλισμός.¹¹

Το παραπάνω σχόλιο του Marx υπογραμμίζει, κατά τη γνώμη μας, τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της υλιστικής θεώρησης του κόσμου του Hobbes. Είναι, όντως, αληθές πως η σκέψη του Hobbes καθορίζεται από την παράλληλη ανάπτυξη του εμπειρισμού και του ορθολογισμού. Ο Hobbes, καθώς επισημαίνει κι ο Θεόφιλος Βέικος, «κινείται στη γραμμή της σκέψης του Bacon και του Galileo. Στη φιλοσοφία του συναντάμε το ρεύμα του αγγλικού εμπειρισμού αλλά από μια άλλη άποψη και το αντίθετό του ρεύμα του γαλλικού ορθολογισμού».¹² Βεβαίως, και σε ό,τι αφορά τις κριτικές παρατηρήσεις του Marx, αυτές καθόλου δεν μειώνουν, όπως θα μπορούσε να νομίσει κανείς, τη σημασία της υλιστικής θεωρίας του Hobbes. Ο μηχανιστικός υλισμός του Hobbes πρέπει να εκτιμηθεί όχι μόνο σε σχέση με τους περιορισμούς του αλλά και σε σχέση με τη γενικότερη προοπτική που εκφράζει. Την προοπτική δηλαδή της νατουραλιστικής, αντιθρησκευτικής και κατ' ουσία επιστημονικής προοπτικής του νεότερου πνεύματος, ιδιαίτερα κατά τον 17ο αιώνα.¹³

Στην κατεύθυνση αυτή, εξαιρετικού ενδιαφέροντος είναι τα σχόλια του Richard Tuck σχετικά με την αντίληψη του Hobbes για την επιστήμη. Ο Tuck, εξετάζοντας τη θέση του Hobbes για την αντικειμενική ύπαρξη του κόσμου και για τη σχέση των περιεχομένων της συνείδησης με τον αισθητό κόσμο, καθώς επίσης και τη θέση του για τη φύση του φωτός, θα παρατηρήσει πως την αίσθηση του Hobbes για το τι μπορεί να είναι μια καλή επιστημονική εξήγηση θα τη συμμερίζονταν αργότερα πολλοί επιστήμονες. Η φιλοσοφία του Hobbes, σε αντίθεση

προς τις άλλες φιλοσοφικές προτάσεις του καιρού του, βρίσκεται, κατά τον Tuck, «πιο κοντά στις υποθέσεις στις οποίες βασίζεται η σύγχρονη επιστήμη». Ουσιαστικά, ο Hobbes υιοθετεί την καρτεσιανή υπόθεση για αναγωγή του κόσμου της εμπειρίας στο εξηγητικό επίπεδο των υποθέσεων και των οντοτήτων που συλλαμβάνει η νόηση και που εκφράζουν τη φυσική νομοτέλεια. Ωστόσο ο Hobbes επιχειρεί να συλλάβει νοητικά τον εξωτερικό υλικό κόσμο της εμπειρίας «χωρίς να καταφεύγει σε θεολογικού τύπου υποθέσεις, πράγμα που τον φέρνει πολύ κοντά στην εκκοσμικευμένη σκέψη πολλών σύγχρονων επιστημόνων». Η φιλοσοφία του Hobbes, σε αντίθεση με τις θεολογικές εικασίες ορισμένων επιστημόνων, όπως του Newton, ήταν μια πραγματικά εκκοσμικευμένη φιλοσοφία της επιστήμης.¹⁴

Ο υλισμός του Hobbes, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, είναι ένας συνεπής υλισμός και ως τέτοιος αθεϊστικός. Τόσο ο εμπειρισμός όσο και η άποψη για την επιστημονική μέθοδο προϋποθέτουν την αντικειμενικότητα, την υλικότητα και την ανεξάρτητη από τη γνωρίζουσα συνείδηση ύπαρξη του κόσμου. Ο κόσμος είναι αυθύπαρκτος, δεν δημιουργήθηκε από κανένα υπερβατικό ον, και η ουσία του συνίσταται στην υλικότητά του. Ο κόσμος δεν είναι, κατά την άποψη του Hobbes, παρά ύλη σε κίνηση και για τον λόγο αυτόν είναι προσίτος στην ανθρώπινη γνώση που βασίζεται στην εμπειρία και στη μέθοδο της ανάλυσης και της σύνθεσης.

Για τον Hobbes, πηγή όλων των σκέψεων και των διαλογισμών μας είναι η αίσθηση, «γιατί δεν υπάρχει καμιά αντίληψη στο ανθρώπινο πνεύμα που να μην έχει προέλθει από κάποιο αισθητήριο όργανο». ¹⁵ Αιτία της αίσθησης δεν είναι παρά τα εξωτερικά, υλικά σώματα τα οποία επιδρούν στα αισθητήρια όργανά μας παράγοντας τις διάφορες εικόνες, τα αισθήματα. Για τον Hobbes, ό,τι αποκαλούμε αισθητές ιδιότητες των πραγμάτων δεν είναι στην πραγματικότητα παρά διάφορες κινήσεις της ύλης από την οποία αποτελούνται τα εξωτερικά αντικείμενα. Ο εξωτερικός, αισθητός αντικειμενικός κόσμος, αυτό που πραγματικά υπάρχει, δεν είναι, καθώς σημειώσαμε, παρά ύλη σε κίνηση· και η δομή του κόσμου –κι αυτό ισχύει για τον φυσικό κόσμο, τον άνθρωπο και την πολιτεία– ανταποκρίνεται στο μηχανιστικό μοντέλο. Αυτό βεβαίως σημαίνει πως είναι δυνατή η ανάλυσή του στα στοιχεία που τον αποτελούν, όπως βεβαίως είναι δυνατή και η ορθο-

λογική του ανασυγκρότηση. Ο Hobbes αντιλαμβάνεται το ανθρώπινο λογικό ως ένα είδος λογισμού. Το ανθρώπινο λογικό «καθορίζεται από την ικανότητά του να αντιλαμβάνεται και να λογαριάζει, δηλαδή να προσθέτει και να αφαιρεί, να πολλαπλασιάζει και να διαιρεί». Έτσι, «όταν το ανθρώπινο λογικό προσθέτει ή πολλαπλασιάζει, δηλαδή προσθέτει διαδοχικά ίσα ποσά, τότε μπορούμε να πούμε ότι συνθέτει. Όταν όμως αφαιρεί ή διαιρεί, δηλαδή αφαιρεί διαδοχικά ίσα ποσά, τότε μπορούμε να πούμε ότι αναλύει». ¹⁶ Η μέθοδος της ανάλυσης και της σύνθεσης είναι, για τον Hobbes, η προσήκουσα μέθοδος για τη γνώση του κόσμου. ¹⁷

Πιο συγκεκριμένα, η εικόνα του κόσμου στον Hobbes εμφανίζεται ως ακολούθως: Ο κόσμος δεν αποτελείται παρά από σώματα που βρίσκονται σε κίνηση. Με τον όρο *σώμα* ο Hobbes εννοεί

αυτό που γεμίζει ή καταλαμβάνει κάποιο συγκεκριμένο χώρο ή... τόπο· και δεν εξαρτάται από τη φαντασία, αλλά είναι ένα πραγματικό μέρος αυτού που αποκαλούμε σύμπαν. Γιατί στο σύμπαν, που είναι άθροισμα όλων των σωμάτων, δεν υπάρχει κανένα πραγματικό του μέρος που να μην είναι επίσης σώμα· ούτε μπορεί να είναι κάτι πραγματικά ένα σώμα, τη στιγμή που δεν είναι μέρος αυτού του αθροίσματος των σωμάτων του σύμπαντος. ¹⁸

Στο υλικό σύμπαν των σωμάτων σημαντική θέση έχει η ιδέα της κίνησης. Για τον Hobbes, η κίνηση, μια ξεχωριστή από την ύλη οντότητα, όπως την ήθελε η μηχανιστική φιλοσοφία, ήταν «η πύλη της φυσικής φιλοσοφίας». Επιστήμη, για τον Hobbes, σήμαινε γνώση των αιτίων και τις αιτίες για τις αλλαγές στα σώματα τις αναζητούσε στις κινήσεις των μερών τους. Στο *De Corpore*, τη βασική του πραγματεία πάνω στη φυσική φιλοσοφία, γράφει:

Η ποικιλία όλων των σχημάτων προκύπτει από την ποικιλία εκείνων των κινήσεων από τις οποίες αυτά έγιναν· και η κίνηση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει οποιαδήποτε άλλη αιτία εκτός από την κίνηση· ούτε η ποικιλία αυτών των πραγμάτων που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας, όπως τα χρώματα, οι ήχοι, οι γεύσεις κτλ. έχουν άλλη αιτία εκτός από κίνηση, που εν μέρει βρίσκεται

στα αντικείμενα που επιδρούν πάνω στις αισθήσεις μας και εν μέρει σε εμάς τους ίδιους.¹⁹

Για τον Hobbes, όλες οι αισθητές ποιότητες, όπως φως, χρώμα, ήχος, οσμή, θερμότητα, ψύχος, σκληρότητα, απαλότητα κτλ. είναι απλά διάφορες κινήσεις. Γράφει:

Όλες αυτές οι ποιότητες που ονομάζονται *αισθητές* είναι το αντικείμενο που τις προκαλεί και δεν είναι παρά διάφορες κινήσεις της ύλης με τις οποίες το αντικείμενο πιέζει με διάφορους τρόπους τα αισθητήρια όργανά μας. Ούτε σε εμάς που δεχόμαστε την πίεση είναι τίποτε άλλο εκτός από διαφορετικές κινήσεις, γιατί η κίνηση δεν παράγει παρά μόνο κίνηση.²⁰

Ο Hobbes δεν εξηγούσε μηχανιστικά μόνο τα φυσικά φαινόμενα, αλλά επίσης και την ίδια τη σκέψη. Ο άνθρωπος δεν είναι, για τον Hobbes, παρά ένας μηχανισμός και η ζωή τίποτε άλλο «παρά μια κίνηση των μελών του σώματος». ²¹ Η *σκέψη* ή το *πνεύμα* δεν είναι επίσης παρά μια ιδιαίτερη κίνηση των σωμάτων. Ο Hobbes, διαφορετικά από τον Descartes, δεν πίστευε ότι η σκέψη ανήκει, από οντολογική άποψη, σε μια μη υλική οντότητα ή φορέα όπως η ψυχή ή το πνεύμα. Ο Hobbes σαφώς απέρριπτε την υποστασιοποίηση της σκέψης. «Υπόσταση και σώμα» έγραφε «σημαίνουν το ίδιο πράγμα· και κατά συνέπεια η έκφραση *ασώματη υπόσταση* δεν είναι παρά λέξεις που όταν συνάπτονται η μια με την άλλη αλληλοκαταστρέφονται, όπως όταν ένας άνθρωπος θα έλεγε ένα *ασώματο σώμα*». ²² Πράγματι, «αυτό που σκέπτεται είναι κάτι το σωματικό... δεν μπορούμε να χωρίσουμε τη σκέψη από μια ύλη που σκέπτεται, το σωστό συμπέρασμα [συνεπώς] φαίνεται να είναι αυτό, ότι δηλαδή αυτό που σκέπτεται είναι μάλλον υλικό παρά άυλο». ²³

Πολιτική φιλοσοφία

Καθώς γίνεται γενικά δεκτό, αυτός που κατ' αρχάς φαίνεται να θεμελιώνει θεωρητικά τον νεότερο πολιτικό στοχασμό είναι ο Niccolò Machiavelli. Ωστόσο αυτός που ουσιαστικά συστηματοποιεί τον νεό-